

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

У статті розглядається проблема становлення особистості дитини раннього віку, аналізуються різні підходи до дослідження особистісного розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу, розкривається сутність понять "ранній вік" та "особистість дитини раннього віку".

Ключові слова: активність, ранній вік, особистість, передособистісні утворення, становлення, особистісний розвиток, ранній онтогенез, спілкування.

Постановка проблеми. Питання становлення і розвитку особистості дитини піднімалося неодноразово як одне з пріоритетних у наукових дослідженнях як вікової, так і інших галузей психологічних знань. Одним з основних завдань вікової психології та дошкільної освіти на сучасному етапі є створення сприятливих умов для особистісного становлення й творчої самореалізації кожної дитини, формування її життєвої компетентності, розвитку в неї ціннісного ставлення до світу Природи, Культури, Людей, Самої Себе. Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні визначено пріоритет розвитку дошкільника як особистості, виховання в нього основ активної позиції, прагнення реалізувати свій природний потенціал, визначитися зі своїми уподобаннями та інтересами [11]. Тому проблема, що розглядається у статті, має на сьогодні не меншу актуальність, ніж у попередні роки.

Мета статті. Теоретично проаналізувати дослідження науковців з проблеми становлення особистості дитини раннього віку, розкрити різні підходи до дослідження особистісного розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу та сутність понять "ранній вік" та "особистісний розвиток дитини раннього віку".

Результати теоретичного дослідження. У віковій психології прийнято вважати, що розвиток дитини як особистості починається з двох-трирічного віку. У цьому випадку мається на увазі поява суто зовнішніх поведінкових ознак особистісної індивідуальності.

Однак, аналізуючи теоретичні дослідження психологів, є підстави вважати, що насправді процес формування особистості починається набагато раніше. По-перше, ніяка психологічна якість не з'являється відразу ж у повністю готовому вигляді. Її зовнішньому прояву зазвичай передують досить тривалий прихований період розвитку. По-друге, для прояву ряду особистісних якостей необхідні відповідні життєві умови. Наприклад, стверджувати те, чи впливає на особистість дитини стиль поведінки з нею матері в дитинстві ми можемо не тоді, коли дитині два або три роки, а тільки через багато років, коли, ставши дорослою, вона сама аналогічний стиль поведінки демонструє на своїх дітях. Звідси слідує, що відповідні особистісні впливи мали місце ще в дитинстві або ранньому віці, але вперше проявилися в зовнішній поведінці через багато років. Це підтверджується науковими дослідженнями як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Загалом, можна говорити про те, що процес особистісного становлення дитини починається протягом першого року життя, але спочатку відбувається приховано для зовнішнього спостерігача. В подальшому дитина все більше формується як особистість і на наступних етапах онтогенезу виявляє свої особистісні якості та властивості.

Порівнюючи зарубіжні дослідження й розробку цієї проблеми в культурно-історичній теорії Л.С.Виготського та його послідовників, можна визначити, що всі ці концептуальні теорії об'єднуються уявленням про велику роль соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини. Зокрема, згідно з Л.С. Виготським, соціальна взаємодія первинна і єдина в розвитку дитини. Однак, культурно-історична теорія залишала дитину пасивним об'єктом дорослих соціальних впливів. Вона, з одного боку, не розкривала її ролі активного агента взаємодій, а з іншого, – не залишала місця вибірковості дитини при взаємодії з оточуючим світом, не враховувала своєрідності її розвитку [6, 10].

Слідуючи за Л. С. Виготським, М. І. Лісіна зазначає наявність особливої потреби у спілкуванні, яка формується на основі базових біологічних потреб і прагненні до нових вражень, багатим джерелом яких є дорослий. У роботах М. І. Лісіної та її співробітників було визначено позитивний вплив спілкування з дорослим на емоційний і когнітивний розвиток немовлят і показано, що спілкування з дорослими є необхідною умовою повноцінного розвитку дитини [12].

Більшість сучасних авторів, які досліджують розвиток особистості дитини (Н. Н. Авдеева, О. В. Белановська, Г. О. Віленська, С. Ю. Мещерякова, Г. А. Сергієнко та ін.), сходяться на тому, що особистість проявляється у відносинах людини з навколишнім світом у широкому смислі слова. Дослідження С. Ю. Мещерякової, Н. Н. Авдеевої та інших учених, дозволили виділити три основні види

ставлень дитини: до людей, що оточують її, до себе й до предметного світу. Звичайно, кожний вид можна розділяти на більш часткові, наприклад, інших людей – на близьких, знайомих і незнайомих, старших, молодших, ровесників, чоловіків, жінок тощо, предметний світ – на природні об'єкти й предмети людської культури. Однак для детальнішого аналізу дослідники виділяють більш загальні одиниці, що дає можливість цілісним чином оцінити той чи інший характер ставлень [2, 3, 5].

С. Ю. Мещерякова та Н. Н. Авдєєва вважають, що особистість проявляється з моменту, коли дитина вступає в стосунки з навколишнім світом, починається процес її особистісного розвитку. Стосовно немовлячого періоду автори використовують термін "передособистісний розвиток", вважаючи, що немає підстави говорити про особистість, а потрібно оперувати поняттями "передособистісний" та "особистісний" утворення, що вказує на їх попередній, незавершений характер і разом з цим на приналежність саме до особистості [2; 12].

Дослідники зазначають: якщо в дитини до трьох місяців можна простежити появу ставлення до себе та до оточення, то можна вважати, що перше передособистісне утворення вже склалося. Це новоутворення Н. Н. Авдєєва і С. Ю. Мещерякова назвали "активністю". А оскільки ставлення до себе – це відображення ставлення дитини до людей, що її оточують, то основним джерелом становлення активності у першому півріччі життя є спілкування з дорослими. Від нього в майбутньому залежить і ставлення до предметного світу. Самостійний досвід дитини ще зовсім малий, і зворотного впливу розвитку пізнавальної діяльності на спілкування з дорослими на цьому етапі не спостерігається. Виходячи з цього, дослідники зробили висновок, що три лінії ставлення дитини ще не сплелися у єдиний "вузлик", а звідси – активність, що утворилася в першому півріччі життя дитини, постає як передособистісне утворення [2].

У другому півріччі життя дитина оволодіває маніпулятивною діяльністю, і цей фактор починає діяти в особистісному розвитку. Порівнюючи, як поводить себе дитина, коли вона не змогла дотягнутися до іграшки, розібрати її на частини або витягнути з коробочки, з тими випадками, коли їй щось не вдається, можна зробити висновок, що в першому випадку дитина відчує себе впевненою, здатною щось створити, і це допоможе їй бути наполегливішою під час наступних труднощів. Якщо невдачі повторюються з раз у раз, то дитина буде себе відчувати невмілою, невпевненою й будь-які намагання в складних ситуаціях припинить швидше.

Протягом першого року життя, за спостереженнями вчених, діти дуже відрізняються між собою за ступенем активності: одні – наполегливі, інші – менш наполегливі, одні при виникненні труднощів зразу звертаються по допомогу до дорослих, інші самі намагаються досягнути своєї мети. Багато в цьому віці залежить від попереднього й теперішнього досвіду спілкування, але немало – і від власного, індивідуального досвіду дитини.

За твердженням Н. Н. Авдєєвої, М. Г. Єлагіної, С. Ю. Мещерякової, розвиток особистості починається з того моменту, коли суб'єкт стає носієм відносин соціального характеру. Новонароджена дитина має індивідуальність як сукупність психічних властивостей. Але особистістю стає поступово, вступаючи в стосунки з оточуючими людьми [7].

У ранньому віці, за психолого-педагогічними дослідженнями, складаються важливі передумови для формування особистості. До 3 років дитина починає ставитись до себе як до самостійного "Я", тобто у неї виникають початкові форми самосвідомості. Виникає особиста дія і особисте бажання, позиція "Я сам". Розвиток самосвідомості тісно пов'язаний з відділенням себе від своїх дій, з усвідомленням своїх бажань. Також розвивається справжня самостійність, про що говорить прояв цілепокладання й цілеспрямованості. До кінця раннього віку в дітей формується ситуативно-ділове і позаситуативно-пізнавальне спілкування, змінюється ставлення малюка до дорослого, що виражається у прагненні до автономії й зіставлення своїх бажань з бажанням та вимогам дорослих.

Спілкування з дорослим має велике значення для розвитку особистості дітей раннього віку. Уявлення про себе, перша самооцінка у дітей у цей час є інтеріоризованою оцінкою дорослого. Тому постійні зауваження, ігнорування не завжди успішних спроб дитини зробити щось самостійно, недооцінка її старань можуть призвести до невпевненості в собі, зниження домагань на успіх у здійснюваній діяльності. У цьому віці у дітей також формується почуття самостійності, автономності або, за несприятливих умов розвитку, почуття залежності. Домінування одного з двох варіантів пов'язано з тим, як дорослі реагують на перші спроби дитини домогтися самостійності. У дослідженнях Д. Б. Ельконіна, Л. І. Божович та інших психологів підкреслювалося, що до кінця раннього дитинства у дітей з'являються перші уявлення про себе як про особистість, яка відрізняється від інших самостійністю власних дій [4].

М. І. Лісіна у своїх дослідженнях виходила з того, що спілкування є одним із найважливіших факторів розвитку особистості дитини. На відміну від багатьох дослідників, які заперечують наявність образу самого себе у немовляти, М. І. Лісіна, виходячи із своєї концепції генезису спілкування, вважає, що "вже найперший комунікативний акт свідчить про відокремлення немовлям себе від дорослого, до якого воно звертається. Спілкування розпочинається з появи двох суб'єктів "Я" і "Ти" – і без нього воно немислиме. Безумовно, суб'єктивність немовляти винятково особлива і якісно відрізняється від

суб'єктивності дорослого, але це ще не причина, щоб зовсім її відкидати ... Очевидно, образ самого себе в немовляти зводиться до загальної й абсолютної самооцінки. Дитина сприймає себе очима дорослого без зіставлення з ким-небудь... Головним джерелом образу самого себе в немовлят слугує спілкування з дорослими, насамперед з близькими їм людьми" [12].

За результатами досліджень В. В. Абраменкової, у процесі спілкування з дорослими у дитини вже на другому році життя формується емоційна реакція на похвалу. Це сприяє створенню в неї внутрішніх умов для розвитку самооцінки, самолюбства, для формування стійкого позитивно-емоційного ставлення малюка до себе й до своїх якостей [1].

Важливим, на нашу думку, є твердження Н. В. Ліфаревої про те, що дошкільний вік є вирішальним у формуванні особистості. У дитинстві формуються основні мотиваційні, інструментальні й стильові риси особистості. Перші належать до інтересів людини, до тих цілей і завдань, що вона ставить перед собою, до її основних потреб і мотивів поведінки. Інструментальні риси включають переважаючі для людини засоби досягнення відповідних цілей, задоволення актуальних потреб, а стильові – стосуються темпераменту, характеру, способу поведінки, манер.

На думку Н. В. Ліфаревої, сенситивним періодом формування первинних мотивів і рис характеру є дошкільне дитинство, від народження до вступу в школу. У цей час утворюються також основні стильові й частково інструментальні особистісні риси, що спочатку (у ранньому дитинстві) формуються в результаті взаємодії генотипу й середовища, а потім (до старшого дошкільного віку) починають розвиватися вже на основі соціально-психологічних законів [13].

По мірі зростання дитини, услід за тим, як рвуться її первинні фізіологічні й соціально-психологічні зв'язки з матір'ю, з іншими людьми, які замінюють і доповнюють її в дитинстві, у неї розвивається прагнення до особистісної незалежності й персональної свободи. В. Н. Ліфарева виділяє послідовні кроки реалізації цього життєво важливого прагнення: фізична незалежність (відділення дитини від організму матері); фізіологічна незалежність (поява здатності самостійно задовольняти свої органічні потреби); психологічна незалежність – свобода, як спроможність людини думати й поводитися цілком самостійно, відповідно до внутрішньо прийнятих принципів власної автономної моралі [13].

У дослідженнях розвитку особистості О. Л. Кононко зазначає, що особистість – це істота активна, яка намагається розширити ступені своєї свободи, не здатна залишатися бездіяльною; свідомо, до всього ставиться зважено, намагається не лише задавати питання, але й отримувати на них відповіді; фізично, інтелектуально й морально здорова, оптимістична й життєрадісна. Однобічність, розвиток лише однієї якоїсь із цих сторін за рахунок іншої, робить нереальною саму можливість стати особистістю [11].

Щоб дитина стала особистістю, потрібно сформувати в неї потребу бути особистістю. На це вказують О. В. Запорожець, Є. В. Ільєнков, О. О. Токарев, які вважали, що дорослі мають поставити її з самого початку – з дитинства – в такі взаємини з іншою людиною (з усіма іншими людьми), всередині яких вона не тільки змогла б, але й вимушена була б стати особистістю. Саме різнобічний, гармонійний розвиток кожної людини і є основною умовою народження особистості, яка вміє самостійно визначати шляхи свого життя, своє місце в ньому, свою справу, цікаву й важливу для всіх, в тому числі й для неї самої [7, 13].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Узагальнення різних теоретичних підходів до проблеми становлення особистості в ранньому онтогенезі дозволяє стверджувати, що особистість дитини раннього віку постійно перебуває на стадії формування. Нові потреби і можливості дитини на другому і третьому роках життя змінюють конкретні умови її життя та вимоги дорослих до неї, стимулюючи дитину до самостійності у задоволенні життєвих потреб (їжа, вмивання, одягання тощо), застосування вже засвоєних дій. Дорослий стає разом з тим організатором, керівником нових видів предметних дій дитини. Розвиток особистості дитини залежить від того, як реалізуються її можливості у предметній, провідній для цієї стадії, діяльності.

У своєму розвитку дитина закономірно проходить ряд якісно своєрідних етапів. Для різного віку вони відрізняються один від одного не тільки якістю набутих знань і вмінь, але й способом мислення, особливостями емоційного життя, характером провідних потреб та інтересів.

Дорослий для дитини – не зовнішнє середовище, не об'єкт зовнішнього світу, що сприймається й пізнається, а внутрішній зміст її психічного життя. Спочатку немовля ніби "живе в іншому", воно внутрішньо злите з іншим. Й лише в подальшому відбувається поступове психологічне відділення малюка від дорослого.

Сенситивним періодом формування первинних мотивів людини і рис її характеру є дошкільне дитинство, від народження до вступу в школу. У цей час утворюються також основні стильові й частково інструментальні особистісні риси, що у ранньому дитинстві формуються в результаті взаємодії генотипу й середовища, а до старшого дошкільного віку починають розвиватися вже на основі соціально-психологічних законів.

Використані джерела

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства: ребенок среди взрослых и сверстников в онто- и социогенезе // Мир психологии. – 1996. – №3. – С. 129-156.
2. Авдеева Н. Н. Становление образа себя у детей первых 3 лет жизни // Вопросы психологии. – 1996. – №4. – С. 5.
3. Белановская О. В. Восприятие ребенком раннего возраста самого себя во времени // Адукацыя і выхаванне. – 2000. – №1, 2, 3. – С. 11-16.
4. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе (II) // Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды/ Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М., Воронеж, 1995. – С. 213-228.
5. Виленская Г. А., Сергиенко Г. А. Роль темперамента в развитии регуляции поведения в раннем возрасте // Психологический журнал. – 2001. – № 2-3. – С. 68.
6. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. – СПб.: Союз, 1999. – 224 с.
7. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Институт практ. психологии, 1996. – С.84-86.
8. Індивідуальний підхід: його суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників / Упорядник О.Л. Кононко. – К.: Освітнянин, 1996. – 131 с.
9. Кайл Р. Детская психология. Тайны психики ребёнка. – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.
10. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук. метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. "Дошкільне виховання", 2003. – 243 с.
11. Лисина М., Авдеева Н., Мещерякова С. Организация общения взрослых с детьми // Дошкольное воспитание. – 1985. – №2. – С. 21.
12. Ліфарєва Н.В. Формування особистості. Соціалізація особистості. Психосоціальна концепція розвитку особистості Е.Еріксона / Психологія особистості. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
13. Токарев А. А. Формы и методы развития личности детей дошкольного возраста в условиях ДОУ. Методы диагностического обследования [Текст] / А. А. Токарев // Современная психология: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2012 г.). – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 27-40.

Hurina Z.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INFANT'S PERSONALITY FORMATION

The article deals with the infant's personality formation, different approaches to the study of the infant's personality development at the early stages of ontogeny, the essence of the concepts "early age" and "infant's personality".

The article is devoted to the infant's personality formation. The scientific analysis of theoretical approaches to the study of preschool child's personality development in general, and infant's personal development, is done. The concepts of "early age", "beforepersonality development", "beforepersonality formations", "activity", "early ontogeny", "infant's communication" are pointed out. It is determined that the development of the infant as a person starts when he/she is two-three years old. In this case the author means the appearance of merely external behavioral traits of personal individuality.

The cultural and historical theory of L. S. Vygotskyi and his followers is analyzed in the article. This theory determines the large role of social interactions in the infant's mental and personal development. Analysis of psychological and educational sources has shown that personality is manifested in the person's relations with the outside world. Scientists have distinguished three main types of the child's attitudes. They are attitudes to the surrounding people, to oneself and to the objective world. Each type can be divided into more partial, for example, other people can be relatives, friends and strangers, older, younger, peers, men, women, etc., the objective world can be the natural objects and the objects of human culture. However, for more detailed analysis, researchers isolated more common units that enable to evaluate a particular nature of attitudes in a holistic way.

Key words: *activity, early age, personality, beforepersonality formations, development, personal development, early ontogeny, communication.*

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014